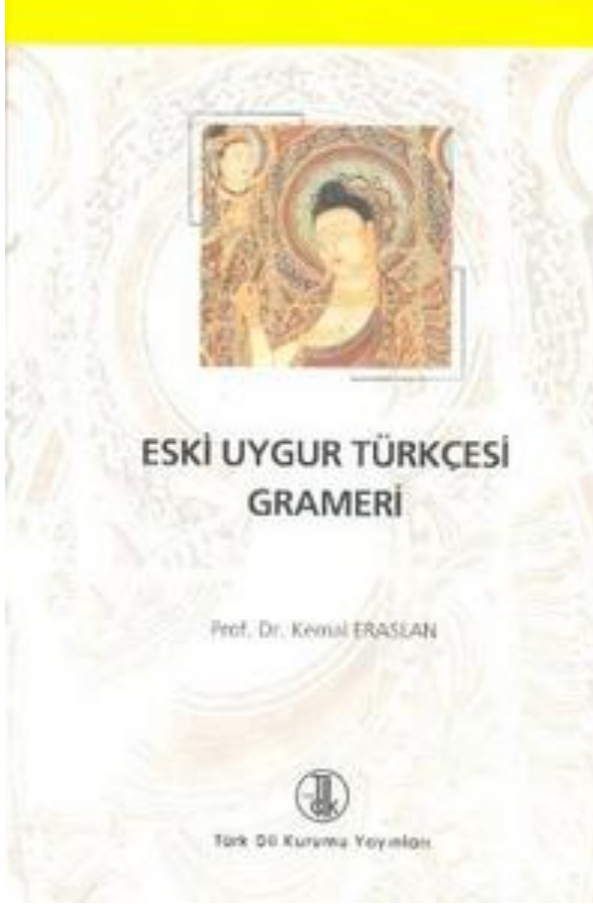

“ESKİ UYGUR TÜRKÇESİ GRAMERİ”NE BİR BAKIŞ

Kemal ERASLAN, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu - Türk Dil Kurumu Yayınları: 1047, Ankara 2012, 664 s., ISBN 978-975-16-2510-6.

Mehmet Turgut BERBERCAN¹

---

¹ Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Çankırı - TÜRKİYE
E-posta: mtberbercan@karatekin.edu.tr

§ “Eski Uygur Türkçesi Grameri”, Prof. Dr. Kemal Eraslan tarafından hazırlanarak bilim dünyasının ilgisine sunulmuştur. Eraslan’ın belirttiği şekilde, kitabın yazılma amacı “çalışma ders kitabı niteliği ile Türkoloji bölümü genç araştırmacıları ile öğrencilerine faydalı olmayı hedefleyen ve Eski Türkçe araştırmalarına yardımcı olan” bir el kitabı, temel başvuru kaynağı oluşturmaktır. Bu monografinin özellikle Muharrem Ergin’in “Türk Dil Bilgisi” isimli eserindeki gramer anlayışından yararlanılarak oluşturulmuş metodolojisi ve metin işleme tarzı dikkat çekmektedir.

§ Genel çerçeveden bakıldığında, bugüne kadar bir çok araştırmacının Eski Türkçe gramerini konu alan çalışmalar yaptığı görülür. A. Von Gabain’in “*Alttürkische Grammatik* (Eski Türkçenin Grameri)”, A. N. Kononov’un “*Grammatika yazıka tyurkskih Runičeskih pamyatnikov* (Türk Runik Yazıtlarının Dilinin Grameri)”, T. Tekin’in “*A Grammar of Orkhon Turkic* (Orhon Türkçesi Grameri)”, M. Erdal’ın “*A Grammar of Old Turkic* (Eski Türkçenin Grameri)” isimli kitapları, Ş. Tekin’in “*Eski Türkçe*” başlıklı hacimli makalesi başlıca çalışmalar olarak zikredilmektedir. Esasen “Eski Uygurca (= *Eski Uygur Türkçesi*)”, Türk dilinin Eski Türkçe döneminin birinci devresi olan Köktürkçe devresinden (Göktürk ve Uygur Kağanlığı dönemlerindeki Türk dili devresi [7.-9. yüzyıllar]) sonra, ikinci devre olarak, 9. yüzyıldan 13. yüzyıla değin, hatta yazı dili olarak 17. yüzyıla kadar geleneksel bir şekilde varlığını devam ettirmiş bir Türk dili lehçesi olup bilhassa Doğu Türkistan’da, Turfan bölgesine yerleşerek orada köklü ve yerleşik hayat düzenine dayalı bir medeniyet kuran Uygurlardan kalan, genellikle Budizm ve daha az miktarda olmak suretiyle Maniheizm, Hristiyanlık, Brahmanizm gibi inanç ve anlayışlar dahilinde yazılmış metinlerin teşkil ettiği bir literatür, tercüme ve felsefe dilidir.

§ Genel olarak “Eski Uygur Türkçesi Grameri”; “Önsöz”, “İşaretler ve Transkripsiyon”, “Kısaltmalar”, “Giriş” ve “Yazım Bilgisi”, “Ses Bilgisi”, “Şekil Bilgisi”, “Cümle Bilgisi” olmak üzere 4 temel bölümden oluşmaktadır. Eserin sonunda verilen “Bibliyografya (531-543)”dan sonra, çalışmaya ilâve edilen “Sözlük ve Dizin, Budist ve Mani Terimleri, Gramer Terimleri, Gramatikal Dizin (545-664)” adlarını taşıyan, gramerde kullanılan bazı kavramların anlaşılmasını sağlayan dizinlerin ve genel metin okumalarında her zaman istifade edilebilecek genel kelime, terim, gramer unsuru ve ek listelerinin oluşturulması çalışmanın bir el kitabı hüviyeti kazanmasını sağlayan önemli özellikler arasındadır.

1. *Önsöz, İşaretler ve Transkripsiyon, Kısaltmalar* (17-30): “Önsöz”de Eski Türkçenin mahiyeti üzerine kısa bir açıklama yapılmış ve eserin yazılış amacı üzerinde durulmuş, çalışmanın kusursuz olmadığı bildirilerek yapılacak tenkitlerin memnuniyetle karşılanacağı vurgulanmıştır (17-18).

“İşaretler ve Transkripsiyon”da, gramer incelemelerinde kullanılan genel dilbilgisel işaretler ve çeviri yazı sistemini oluşturan ses sembolleri listelenmiş (19-20); “Kısaltmalar”da, metne ait teknik kısaltmalar, dil adı kısaltmaları, nüsha adı kısaltmaları vs. kendi içinde alfabetik olarak (21); esas alınan süreli, kolektif, birleşik ve seri yayınların adları kısaltmalarıyla birlikte kendi içinde alfabetik olarak (21-23); monografiler, gramerler, istifa edilen çeşitli makaleler, tam bibliyografik künye verilmek kaydıyla, kısaltmalarıyla birlikte kendi içinde alfabetik olarak, kullanım kolaylığı sağlamak gayesiyle pratik bir şekilde sıralanmıştır (23-30).

2. *Giriş* (31-56):Eski Türkçenin II. genel gelişim kolu olan ve bu özelliği ile Türk dilinin tarihî gelişimine ışık tutan ve yapılacak ileri araştırmalarla ışık tutmaya devam edecek olan Eski Uygurca ile ilgili olarak, Türk dili ve edebiyatının her hangi bir alanında çalışmalar, araştırmalar yapan veya bir şekilde Türkçeye ilgi gösteren herkesin bilmesi gereken kısa ve genel bilgilerin “Giriş” kısmında yansıtıldığı görülmektedir. Ancak bu kısmın oldukça muhtasar tutulduğu belirtilmelidir. Türk dili tarihi bakımından Eski Uygur lehçesi, Eski Uygur kültür ve medeniyeti, Uygurların tâbi oldukları din ve anlayışların genel mahiyeti ile bu din ve anlayışların dildeki söz varlığını derinden etkileyen izleri, Eski Uygur Türkçesi ile yazılmış eserler ve özellikleri ile bu eserler üzerinde yapılan başlıca çalışmalar, Eski Uygurcanın temel kaynakları ve bu kaynakların bibliyografik künyeleri, Uygurların kullandıkları alfabeler ve Uygur yazı stilleri gibi muhtelif giriş bilgileri, çok detaya inmeyen bir tarzla genel bilgiler çerçevesinde okuyucuya sunulmuştur. Böylece, Eski Uygur Türkçesi çalışmaları alanını öğrenmek isteyenlere, özellikle yüksek lisans ve doktora seviyesindeki öğrenciler için, gerekecek temel bilgiler özet olarak verilmiştir.

3. *Yazım Bilgisi* (57-62):Eski Uygurcanın yazım bilgisi, “Ünlülerin Yazımı” ve “Ünsüzlerin Yazımı” olmak üzere iki ana başlıkta toplanmıştır. Bu başlıklar altında, Eski Uygur kelimelerindeki muhtelif imla özelliklerine göre ünlü ve ünsüzlerin eksik, mükerrer, tereddütlü ve farklı yazı çevirimleri ile okunuşları üzerine kısaca bilgi verilmiştir. Misâlen, “Eksik Ünlü Yazılışı” başlıklı pasajda görüldüğü gibi, “Uygur yazımında, bazen ünlülerin eksik yazıldığı görülür. A. Von Gabain, bilhassa kelime başındaki /a-/ ünlüsünün kaidersiz (defektif) yazıldığını belirtir. Ayrıca içinde /k, g/ ünsüzleri bulunan kelimelerde /ö, ü/ ünlülerinin yazılışında inceltme sesi yazılmaz (57)”, ... “Uygur yazımında bazen ünlülerin tekrar yazıldığı görülmektedir. Bunun uzunlukla ilgili olabileceği ayrı bir araştırmayı gerektirir (58)”, “Yayınlanan Uygur metinlerinde farklı ünlü okunuşu bilhassa yuvarlak ünlülerde görülmektedir: ... *ögüz* (Suv. 607, 21) ~ *ügüz* (Xuanzang – Biogr. 311) (58-59)” vs. çeşitli uyarıcı - pratik bilgiler kaydedilmiştir.

4. *Ses Bilgisi* (63-88):Eski Uygurcanın ses bilgisi, “Ünlüler”, “Ünsüzler” ve “Ses Olayları” olmak üzere üç ana başlıkta toplanmıştır. Öncelikle, Eski Uygur diyalektolojisindeki ünlüler birer birer sınıflandırılarak örnek kelimeler üzerinden açıklanmış ve tartışmalı bir mesele olarak bugün de devam eden “Türkçedeki uzun ünlü meselesi”ne temas edilmiştir. İkinci olarak, ünsüzler sınıflandırılmış ve çeşitli gramercilerin görüşleri etrafında örneklerle açıklanmıştır. Son olarak, ünlü ve ünsüzlerin etken olduğu ses olayları başlıklarına göre sıralanmış, örnekleriyle birlikte ayrı ayrı tanıklanmıştır. Eraslan’ın bilhassa, bu alandaki ilk kapsamlı gramer olan A. Von Gabain’in gramerinden sıkça yararlandığı, çeşitli kelime örnekleri aldığı görülmektedir. Ayrıca, W. Bang’ın “Austürkischen Dialekten”, O. Pritsak’ın “Das Alttürkische”, M. Räsänen’in “Materialienzur Lautgeschichte der turkischen Sprachen”, T. Tekin’in “Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler” adlı çalışmalarından ve hepsini burada saymayacağımız bir çoklinguistin eserlerindeki görüş ve tespitlere, dipnotlarla işaret edilmek suretiyle, atıflar yaptığı dikkat çekmektedir. Misâlen, F. S. Barutçu’nun “Altaycada Kelime Başı /p/” isimli makalesine yapılan atıf: “/p/ ünsüzü: Sert (ötümsüz), çift dudak ve patlayıcı ünsüzü olup alıntı kelimelerde kelime başında, Türkçe kelimelerde ise kelime ortasında ve sonunda bulunur. Altaycada başta bulunan bu ses, *p- > f- > h- > Ø*-değişmelerine uğramıştır. Lehçelerin büyük bir kısmı bu sesi korumadığı hâlde, Halaççadah-’li şekli korunmuştur. (69)”.

5. *Şekil Bilgisi* (89-448):“Eski Uygur Türkçesi Grameri”nin en hacimli bölümünü şekil bilgisi oluşturmaktadır. 359 sayfalık bu bölüm, çalışmadaki en fazla ayrıntının verildiği kısımdır. Eski Uygurcanın şekil bilgisi, “Kök (89-91)”, “Ek (91-119)”, “Gövde (119-120)”, “Kelime (120) [Bu bahse bağlı 6 kategoride değerlendirilmiştir: İsim (120-171), Sıfat (171-209), Zarf (210-240), Zamir (240-273), Edat (273-310), Fiil (310-448)]” şeklinde verilen 4 ana başlıkta toplanmıştır. “Kök”te, Türkçede isim ve fiil olmak üzere iki tip kök bulunduğu bildirilerek, isim ve fiil kavramı açıklanmıştır. “Ek”te öncelikle, ek kavramının ses ve şekil yapısı cihetinden değerlendirildiği görülmektedir. Yapılan sınıflandırmaya göre, “Yapım ekleri (İsimden isim, sıfat veya zarf yapma ekleri; Fiilden isim yapma ekleri; Fiilden fiil yapma ekleri; İsimden fiil yapma ekleri)”, “Özel ifadeli yapım ekleri (Fiil isimleri ekleri, İsim-fiil ekleri, Zarf-fiil ekleri)” ve “İşletme ekleri” şeklinde üçlü bir tasnif söz konusudur. Dikkat çekici olarak, çeşitli gramerlerde rastlanıldığı şekliyle, ekler “Yapım ekleri” ve “İşletme (çekim) ekleri” olarak iki kategoride ele alınmamıştır. Fiillere eklenerek isim, sıfat ve zarf oluşturan ekler “Özel ifadeli yapım ekleri” olarak ayrı bir sınıfta değerlendirilmiştir. “Gövde”de, gövdenin özellikleri belirtilerek isim gövdesi ve fiil gövdesi olmak üzere Türkçede iki tip gövdenin bulunduğu bildirilmiştir. Esas olarak

gövdenin kelimeyi meydana getirdiği düşüncesinden hareketle, gövde bahsinden sonra tabii olarak “Kelime” bahsine geçilmiş ve altını çizdiğimiz şu tanım yapılmıştır: “Kelimeleri manalı ve görevli kelimeler olarak iki grupta ele almak gerekir. Manalı kelimeler, nesne karşılayan isimler ile hareket karşılayan fiillerdir. Görevli kelimeler ise, nesne veya hareket karşılamayan, ancak kelime gruplarında veya cümlede belli görevleri yüklenen edatlardır.”. Tanımdan anlaşıldığı üzere, eski ve genel gramercilik kabulünde olduğu gibi, esas olarak üç tip kelime türü kabul edilmiştir: İsim, Fiil ve Edat. Fakat isim (nesne karşılayan ad) ve fiil (hareket karşılayan ad) manalı kelimeler olmaları sebebiyle aynı grupta bulunmaktadır. Kelime kavramı açıklandıktan sonra, “kelime” kavramının sınırları içinde değerlendirilen, sırasıyla *isim*, *sıfat*, *zarf*, *zamir*, *edat*, *fiil* bahislerine geçilmiştir. Bu bahisler arasında özellikle ilk bahis olan “İsim” bahsi orijinal özelliklere sahiptir. İsim kavramının, birçok gramerde görülmediği şekilde, a. Yapılarına göre isimler (1. Kök halindeki isimler, 2. Gövde halinde isimler), b. Teşkil tarzına göre isimler (1. Basit isimler, 2. Birleşik isimler), c. Karşılama tarzına göre isimler (1. Cins isimler, 2. Has (özel) isimler), ç. Sayılarına göre isimler (1. Teklik isimler, 2. Çokluk isimler), d. Kökenlerine göre isimler (1. Yerli isimler, 2. Alıntı isimler), e. Kullanılışlarına göre isimler (1. Yalın hâlde kullanılan isimler, 2. İşletme ekleriyle kullanılan isimler) şeklinde tasnif edilmesi pratik bir kategorizasyon sağlamıştır. Ayrıca isim işletme (çekim) ekleri, zamir *n*'si (pronominalı), isimlerin soru şekli ve ölçü isimleri de isim bahsi içinde sıralanarak verilmiştir. “Fiil” bahsinde öncelikle, fiil kavramının tıpkı “Ek”te olduğu gibi ses ve şekil yapısı cihetinden değerlendirildiği görülmektedir. Orijinal bir tasnif şekli olarak, yine “Ek”te rastlanılan “Özel ifadeli yapım ekleri” kavramına atfen fiillerin özel şekillerinin neler olduğu belirtilmiş ve fiil isimlerinin, isim-fiillerin ve zarf fiillerin yapımı ve “özel şekil”i yani fiillerdeki “özel ifade”yi oluşturan ekler tekrar sıralanmıştır. Dikkat çeken bir başka husus, yardımcı fiillerin izah edildiği kısımda, Uygurcaya mahsus, asıl yardımcı fiil ve tasvirî yardımcı fiil görevi yüklenmiş fiillerin ayrıca verilmesidir. Hulâsaten, Eraslan’ın çalışmasının gramer metodolojisi yönüyle de dikkate alınması gereken örnek bir eser olduğu açıktır. İlâveten, “Şekil Bilgisi” kısmının da “Ses Bilgisi”nde olduğu gibi, önceki yıllarda çeşitli araştırmacılarca yazılmış belli başlı gramer çalışmalarından ve tespitlerden derlenerek oluşturulmuş bilgilerin bir sentezi olduğunu bildirmek gerekir. Bu sebeple, ele aldığımız bu çalışmanın aynı zamanda Eski Uygur Türkçesinin çeşitli gramer konularına dair farklı tespitlerin bir araya getirilmesi ve derli toplu bir şekilde okuyucuya sunulması açısından önemli bir hizmeti gördüğünü belirtmek yanlış olmayacaktır.

6. *Cümle Bilgisi* (449-530): Eski Uygurcanın cümle bilgisi, “Kelime grupları” ve “Cümle” olmak üzere iki ana başlıkta toplanmıştır. İnkilemeler, tamlamalar; açıklama, sıralama, bağlama, iyelik, aitlik, unvan, ünlem, sayı, edat, isnat, ilgi, yönelme, bulunma-çıkma, çıkma, fiil ismi, isim-fiil, zarf-fiil, birleşik isim, birleşik fiil, kısaltma grupları “Kelime grupları” bahsi içinde, cümlelerin öğeleri ve cümle çeşitleri “Cümle” bahsi içinde verilmiştir.

§ Esasen bugüne kadar, Uygurca çalışmalarının yoğunlaştığı 20. yüzyıl başlarından itibaren, özellikle Avrupa’da, çeşitli cepheleriyle Eski Uygurca üzerine bir çok çalışma hazırlanmış, belli başlı Uygur metinleri neşredilmiş ve bu metinlerle ilgili filolojik incelemeler yapılmıştır. Ancak yine de Eski Uygurcanın tüm metinlerinin henüz neşredilmediği, bütün kaynakların ortaya konmadığı görülmektedir. Geniş çaplı mukayeseli tarihî gramer çalışmaları, örnekli etimolojik sözlükler, metinlerin bulunduğu ülkelere ve nüshalara göre tanzim edilmiş katalog ve fihristler, internet üzerinden ulaşılan elektronik metin sunucuları vs. henüz tam anlamıyla istifadeye sunulmamıştır. Yapılan çalışmalar ve projeler arttıkça Eski Uygurca metinlerinin muhtelif yeni yönleri ortaya çıkacak, Eski Türkçenin söz varlığı ve grameri ile ilgili çeşitli problemleri çözülecek, karanlıkta kalan dillik unsurlar aydınlatılacak ve böylece Türk dilinin tarihî gelişimine, geçirdiği gelişim sürecine dair yeni bulgulara rastlanacak ve tespitler artacaktır. Bu sebebe binaen yapılan her çalışmanın yapıldığı dönem için muayyen bir ilmî kıymeti bulunmaktadır; fakat bilginin, yeni verilerin ışığında gün geçtikçe güncellenmesi ve geliştirilmesi, yeni çalışmaların ortaya konmasını gerektirecektir.

§ Eski Uygurca üzerine yapılmış yeni bir çalışma olarak, değerli hocam Prof. Dr. Kemal Eraslan’ın “Eski Uygur Türkçesi Grameri” çalışması, Eski Türkçenin Eski Uygurca devresini genel hatlarıyla ortaya koyan, bu devrenin genel mahiyetini ve dil özelliklerini ilk basamaktan öğrenmek isteyenler için bir başvuru kaynağı olacak türden bir monografidir. Ayrıca çalışmadaki gramercilik anlayışının Türkiye’deki üniversitelerde okutulan, başta Muharrem Ergin ve Zeynep Korkmaz’ın gramer çalışmaları olmak üzere, bir çok Türk dili gramerindeki diltçilik anlayışına, anlatım üslûbuna ve konu işleme tarzına yakın ve benzer olması, Eski Türkçenin gramer yapısını öğrenmede öğrencilere kolaylık sağlayacaktır. Tarihî gramer çalışmaları alanında hazırlanmış rehber eserler bibliyografyasında yerini alan “Eski Uygur Türkçesi Grameri”nin Türk filolojisine katkı sağlayan temel bir eser olarak yeni çalışmaların yapılmasına zemin hazırlayacağı, genç araştırmacılara ilham vereceği muhakkaktır.